

УДК 338.43.02:339.13:130.341.1

Забезпечення конкурентоспроможності сімейного фермерства на основі зростання інноваційного потенціалу

Осадчук І.В.

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри менеджменту організацій
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

Боліла С.Ю.

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри менеджменту організацій
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

У статті досліджено сутність інноваційного потенціалу сімейного фермерства. Визначено чинники, що впливають на інноваційну діяльність господарств. Розроблено механізм підвищення інноваційного потенціалу сімейного фермерства в Україні. Запропоновано заходи щодо забезпечення конкурентоспроможності цієї складової аграрного сектору.

Ключові слова: сімейне фермерське господарство, сімейне фермерство, аграрний сектор, конкурентоспроможність, інноваційний потенціал.

Осадчук И.В., Болелая С.Ю. ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕМЕЙНОГО ФЕРМЕРСТВА НА ОСНОВЕ РОСТА ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

В статье исследована сущность инновационного потенциала семейного фермерства. Определены факторы, влияющие на инновационную деятельность хозяйств. Разработан механизм повышения инновационного потенциала семейного фермерства в Украине. Предложены мероприятия относительно обеспечения конкурентоспособности этой составляющей аграрного сектора.

Ключевые слова: семейное фермерское хозяйство, семейное фермерство, аграрный сектор, конкурентоспособность, инновационный потенциал.

Osadchuk I.V., Bolila S.Yu. ENSURING THE COMPETITIVENESS OF FAMILY FARMING BASED ON THE INNOVATIVE POTENTIAL GROWTH

The article explores the essence of the innovative capacity of family farming. It determines the factors influencing the innovative activity of farms, develops a mechanism of enhancing the innovative potential of family farming in Ukraine, and proposes measures to support the competitiveness of this component of the agricultural sector.

Keywords: family farm, family farming, agricultural sector, competitiveness, innovative potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процеси глобалізації та низка інших об'єктивних причин змушують Україну розвивати сімейне фермерство. Однак в нашій державі до березня 2016 року навіть саме поняття «сімейне фермерське господарство» (далі – сімейне ФГ) не було узаконено. Громадяни України отримали право реалізувати мрію про сімейне фермерство лише з 1 травня 2016 року [1]. Та створити господарство не означає забезпечити його конкурентоспроможність, яка визначається наявністю сприятливих технічних, економічних та організаційних умов для розробки, виробництва й збуту (з витратами, які не вищі, ніж інтернаціональні) продукції високої якості, що задовольняє вимогам конкретних груп споживачів. На рівень конкурентоспроможності фермерства впливають

науково-технічний рівень і ступінь удосконалення технології виробництва, створення нових або більш удосконалених високоврожайних сортів, поголів'я худоби та птиці, елітного насіння, високопродуктивних сільськогосподарських машин та агрегатів, впровадження прогресивних техніко-технологічних, організаційно-економічних та управлінських рішень, комерціалізація сучасних споживчих норм. Одним з важливих складових конкурентного потенціалу сімейного фермерства в Україні є його інноваційний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей інноваційних процесів, теоретичних і методологічних основ інноваційної діяльності, проблем реалізації інноваційного потенціалу та забезпечення інноваційного розвитку підприємства

присвячені наукові праці як українських вчених-економістів (Л.Л. Антонюк, Ю.М. Бажал, М.С. Данько, П.Т. Саблук, В.М. Геєць, В.Я. Кардаш, О.О. Лапко, В.Г. Андрійчук, Н.І. Чухрай, С.Д. Ільяшенко), так і зарубіжних науковців (Й. Шумптер, Х. Багнет, Г. Менш, Б. Твісс, М. Портер, А. Томпсон, Б. Санто, К. Найт, П. Еліот, І. Мілендорфер, А. Стрікленд, Р. Солоу та ін.). Проблеми становлення і розвитку фермерства досліджували такі українські науковці, як, зокрема, П.Т. Саблук, Л.Ю. Мельник, Ю.Є. Кирилов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в цих роботах недостатньо повно висвітлені питання, що стосуються забезпечення конкурентоспроможності сімейного фермерства за рахунок використання інноваційного потенціалу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ми ставили за мету узагальнення й уточнення трактування поняття «інноваційний потенціал» стосовно сімейного фермерства, розробку механізму підвищення цього потенціалу та рекомендацій щодо впровадження низки організаційних та економічних заходів з метою забезпечення конкурентоспроможності сімейного фермерства як складової аграрного сектору економіки в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під інноваційним потенціалом здебільшого розуміють сукупність усіх наявних матеріальних і нематеріальних активів підприємства, що використовуються в процесі здійснення інноваційної діяльності – діяльності, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг. Водночас інноваційний потенціал визначають як здатність до зміни, покращення, прогресу, як джерело інноваційного розвитку. А все те, що веде до інноваційного розвитку, має інноваційний потенціал, що ніби стоїть на стику реальності, яка його характеризує, і майбутності, яка його визначає і водночас визначається ним [2].

Дати визначення інноваційного потенціалу сімейного фермерства в Україні, тим паче розробити механізм його підвищення, неможливо без з'ясування того, які саме господарства потенційно можуть стати сімейними ФГ.

У ході дослідження встановлено, що сьогодні переважаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі в Україні є фермерські господарства (далі – ФГ). Згідно

з даними Держстату України на 1 листопада 2016 року кількість діючих ФГ становила 33 682 одиниці (70,6% від 47 697 сільськогосподарських підприємств). В обробітку цих господарств знаходяться 4,439 млн. га землі. На одне господарство припадає в середньому 131,7 га сільськогосподарських угідь. Із загальної кількості діючих ФГ 75% мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 га. Близько 80% ФГ обробляють земельні ділянки площею до 500 га. На початку 2017 року ФГ мали такі показники: великої рогатої худоби – 105,7 тис. голів (2,9% від загальної чисельності стада), корів – 39,9 тис. голів (1,9%), свиней – 273 тис. голів (4,1%), овець та кіз – 40,1 тис. голів (3,4%), коней – 1,5 тис. голів (0,5%), птиці – 2,1 млн. голів (1,0%), бджолосімей – 5,3 тис. (0,2%) [3]. Більшість ФГ є потенційними сімейними ФГ зі статусом та без статусу юридичної особи.

Нині поряд із сільськогосподарськими товаровиробниками різних організаційних форм, які є юридичними особами, в нашій державі досить успішно функціонують і господарства населення. Такий їх різновид, як особисті селянські господарства (далі – ОСГ), є основною малою формою господарювання в українському селі, яка здійснює не менший вклад в забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, ніж усі інші форми господарювання, адже 43% валової продукції сільського господарства виробляються громадянами на земельних ділянках ОСГ. Ці господарства зайняті у виробництві найбільш трудомістких та найменш рентабельних галузей і забезпечують значну частку у виробництві окремих видів продукції: майже 97% картоплі, 89% овочів відкритого ґрунту, 63% овочів закритого ґрунту, 90% продовольчих баштанних культур, 84% плодово-ягідних культур, 80% молока, 75% м'яса ВРХ, 59% м'яса свиней, 94% м'яса овець та 83% вовни. На жаль, виробництво такої продукції, як правило, вимагає значних трудових витрат, які в загальній структурі виробництва відповідного продукту мають такі показники: фрукти та ягоди – 80,9%, картопля – 97,8%, овочі – 86,1%, молоко – 74,9% [3; 4]. До того ж це не орієнтована на експорт продукція, а логістика її транспортування та зберігання нині не забезпечується належним чином. Вирішити проблеми могла б допомогти система сільськогосподарської кооперації, та в Україні на 1 квітня 2017 року були зареєстровані лише 1 098 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а реально діючих було ще менше.

ОСГ, як і ФГ, мають право набувати статусу сімейного ФГ. Нині це дозволено законодавством. Однак слід зазначити, що не всі ОСГ виробляють товарну продукцію. У перспективі стати сімейними ФГ, звичайно, можуть усі ОСГ, однак найбільш вірогідним є набуття статусу сімейного ФГ лише трьома видами ОСГ, а саме невеликими товарно-споживчими ОСГ розміром 0,51–2,00 га, члени яких отримують дохід від ведення ОСГ та від роботи у суспільному виробництві у співвідношенні від 1:10 до 1:2; товарно-споживчими ОСГ з площею землі від 2,01 га до середнього розміру земельної частки (паю) на конкретній сільській території або й з меншим розміром землевладіння, але члени якого отримують більше половини доходу сім'ї від ведення ОСГ та додатково можуть працювати деінде; товарні ОСГ з площею землі більше середнього розміру земельної частки (паю) на конкретній сільській території (за рахунок об'єднання земельних паїв членів однієї сім'ї), члени якого отримують значну частину (90–100%) доходу сім'ї від ведення ОСГ.

Отже, сьогодні дослідження інноваційного потенціалу сімейного фермерства в Україні можуть здійснюватися на базі ФГ, певних видів ОСГ та незначної кількості новостворених сімейних ФГ. Інноваційна діяльність цих господарств пов'язана з практичним втіленням інновацій – нововведень у галузі техніки, технології, організації праці й управління, заснованих на використанні досягнень науки і передового досвіду, процесів впровадження цих нововведень у різних сферах діяльності та їх перетворення у відчутні результати.

Інновації в господарській практиці ФГ, ОСГ та новостворених сімейних ФГ є реалізацією результатів досліджень і розробок у вигляді принципово нових технологій проведення сільськогосподарських робіт у рослинництві, новітніх технологій у тваринництві та переробній промисловості, які забезпечують підвищення і збереження біологічно цінних якостей продукції, передових інформаційних технологій, нових форм стимулювання, управління та організації виробництва, нових методів, а саме методів розробки та прийняття управлінських рішень в умовах мінливого середовища, маркетингової діяльності, захисту рослин, утримання худоби, профілактики та лікування тварин і птиці, заготівлі, транспортування, зберігання і переробки сільськогосподарської сировини. Тобто у практичній діяльності досліджуваних господарств інновації здійснюються у сферах менеджменту, мар-

кетингу, логістики тощо. Нові сорти та гібриди сільськогосподарських культур, породи та види тварин, кроси птиці, нові або поліпшені продукти харчування, матеріали, добрива – усе це може бути результатом інноваційного процесу, що має чітку орієнтацію на кінцевий результат прикладного характеру, який забезпечує певний технічний і соціально-економічний ефект. Результатом нововведень у діяльність досліджуваних господарств мають бути підвищення їх конкурентоспроможності, комплексний розвиток сільських територій, вирішення екологічних проблем, поліпшення умов праці та побуту людей тощо.

Отже, під інноваційним потенціалом сімейного фермерства в Україні слід розуміти здатність і готовність ФГ та окремих видів ОСГ, що потенційно можуть набути статусу сімейного ФГ, а також новостворених сімейних ФГ реалізовувати інноваційний процес, в основі якого лежать створення, освоєння і дифузія інновацій, а саме розробка інноваційних продуктів, процесів і формування заходів щодо розвитку цих господарств та їх адаптування до динаміки умов зовнішнього середовища. Інноваційний потенціал окремого сімейного фермерського господарства та сімейного фермерства загалом значною мірою визначається матеріально-технічною складовою, техніко-технологічними характеристиками виробничого устаткування, його здатністю до переналадження, перепланування операцій, але особливо важливим його елементом є кадри, здатні забезпечити інноваційний процес новими знаннями, ідеями, винаходами, ноу-хау, новими технологіями, створити творчу атмосферу співпраці, вибрати дієвий стиль управління та визначити мотиваційні преференції працівників, задіяних в реалізації нововведень. Крім того, структура інноваційного потенціалу охоплює елементи, що обумовлюють готовність наявних чи потенційних сімейних ФГ до змін, а саме децентралізацію в прийнятті рішень, низький рівень формалізації і регламентації управлінських робіт, здатність гнучко перебудовувати організаційну структуру відповідно до зміни завдань і умов діяльності.

Загалом інноваційний потенціал сімейного фермерства в Україні залежить від особливостей менеджменту, професійно-кваліфікаційних умінь і навичок членів сім'ї та найманих працівників, зовнішніх умов господарської діяльності в умовах ринку. На загальний рівень інноваційної діяльності досліджуваних господарств впливає низка чинників, а саме виробничий потенціал; рівень розвитку техніки порівняно зі

світовим; тривалість життєвого циклу інноваційної продукції; рівень централізації і децентралізації управління; можливість подальшого вдосконалення нововведень, появи на їх основі інших інновацій, а також їх дифузії на нові сфери науково-практичної діяльності; наявність венчурного капіталу; рівень використання ефективних методів управління нововведеннями з позиції виходу кінцевого наукоємного матеріального чи інтелектуального продукту; доступ до наукової інформації та інформації про інновації, патенти та винаходи, до міжнародних інформаційних каналів.

На думку авторів, підвищення інноваційного потенціалу сімейного фермерства в Україні неможливе без активної участі в цьому процесі наукових установ. Насамперед йдеться про створення територіальних науково-освітніх інноваційних центрів, що будуть надавати дорадчі та консультативні послуги з підготовки та перепідготовки сімейних фермерів і фахівців для роботи в сімейних ФГ. Наприклад, для Херсонської області таким центром може виступити державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет», в якому активно працює низка наукових шкіл, очолюваних видатними науковцями з питань запровадження інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво. Так, наприклад, науковими школами в галузі зрошувального землеробства і рослинництва впроваджено у виробництво енергозберігаючі способи поверхневого поливу сільськогосподарських культур, способи відновлення родючості ґрунтів на рисових системах, технологію вирощування рису з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища, агротехніку вирощування озимої м'якої пшениці степового еко типу з високим адаптивним потенціалом, агротехніку вирощування озимої твердої пшениці в умовах півдня України з високими показниками якості макаронних виробів, технологію вирощування гібридного насіння соняшнику в ланках підтримуючої селекції, технологію вирощування гібридного насіння кукурудзи в умовах зрошення. В галузі тваринництва науковими школами впроваджено у виробництво методи формування високопродуктивних заводських стад молочної худоби з використанням кращого світового генофонду, селекційно-генетичні методи підвищення вовнової продуктивності тонкорунних овець, вирощування птиці в рівновагових угрупованнях, методи математичного моделювання і прогнозування біологічних процесів. Науковою школою

«Цілеспрямоване формування іхтіоценозів малих водосховищ і штучне відтворення цінних промислових видів риби» впроваджено у виробництво ресурсозберігаючі технології вирощування риби у водосховищах різного господарського призначення. Нині для реалізації програми інноваційної діяльності ДВНЗ «ХДАУ» використовує різноманітні інструменти. Університет експонує наукові розробки на республіканських та регіональних виставках, семінарах, науково-практичних конференціях. На базі ДВНЗ «ХДАУ» проводяться міжнародні науково-практичні та науково-виробничі конференції, в роботі яких беруть участь науковці з Польщі, Білорусі, Молдови тощо. В межах тематичних наукових напрямів продовжується робота за договорами про співпрацю з вітчизняними науковими установами та установами НААНУ.

Загалом проблему підвищення ефективності інноваційного потенціалу сімейного фермерства в Україні необхідно вирішувати в двох аспектах: перший стосується здійснення організаційних заходів, другий передбачає розробку і вжиття економічних заходів (рис. 1).

Висновки з цього дослідження. Для забезпечення конкурентоспроможності сімейного фермерства в Україні, що сприятиме розв'язанню економічних і соціальних проблем сільських територій, підвищення рівня продовольчої безпеки держави, раціональному використанню природних ресурсів, робочої сили, наукового, освітянського і культурного потенціалу регіонів і забезпеченню їх економічного зростання в майбутньому, доцільно рекомендувати:

1) державі створення відповідних умов для успішного розвитку сімейного фермерства і з цією метою:

- сформувати у сільського населення розуміння необхідності впроваджуваних змін у структурі аграрного сектору економіки, бажання створювати сімейні ФГ та готовність до співробітництва з державою;

- забезпечити дієву підтримку ініціативних селян у їх прагненні створювати сімейні ФГ;

- налагодити систему підготовки та перепідготовки сімейних фермерів;

- розробити та прийняти закон, спрямований на зменшення регулювання діяльності малого бізнесу на селі, узаконити краудінвестинг та всіляко сприяти створенню національних краудфандингових платформ;

2) керівництву регіонів:

- розробити дієву стратегію розвитку сімейного фермерства в регіонах та сформу-

Рис. 1. Механізм підвищення інноваційного потенціалу сімейного фермерства в Україні

вати мережу сімейних ФГ, здатних стати важливою частиною кластерів;

– розвивати регіональну інноваційну інфраструктуру підтримки інноваційного процесу, а саме інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори, технопарки, агронаукові технічні парки тощо;

3) науковим установам проведення роботи щодо забезпечення балансу інтересів основних суб'єктів створення і використання інноваційних ресурсів і з цією метою:

– використати всі стимули та механізми для підвищення інноваційної привабливості результатів наукових досліджень, активізувати патентування винаходів, сортів рослин і порід тварин, а також посилити мотивацію співробітників наукових установ до одержання патентів,

– організувати роботу з добром найактуальніших інновацій та винаходів, що мають попит на ринку і завдяки яким сімейні ФГ зможуть претендувати на лідерство, провести їх капіталізацію і ввести у господарський обіг;

– розробити механізм просування наукової та інноваційної продукції на вітчизняний та світовий ринки;

– підпорядкувати власну інноваційно-комерційну діяльність потребам і вимогам ринку;

– ініціювати розробку регіональних програм інноваційного розвитку агропромислового виробництва, які передбачатимуть взаємодію науки, освіти, бізнесу і владних структур регіонів для створення умов інноваційного розвитку різних аграрних формувань, зокрема сімейних ФГ;

– ініціювати створення або набути статусу територіальних науково-освітніх інноваційних центрів, що будуть надавати дорадчі та консультативні послуги з підготовки та перепідготовки сімейних фермерів і фахівців для роботи в сімейних ФГ, а водночас стануть «мозком» кластерних мереж аграрного сектору, до складу яких увійдуть сімейні фермерські господарства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
2. Іванілова О.А. Методологічні підходи до підвищення ефективності виробництва на інноваційній основі / О.А. Іванілова // Ефективна економіка. – 2011. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=667>.
3. Білоусова Н.В. Олена Ковальова: Загальна сума підтримки фермерських господарств та кооперації у 2018 році складе 1 млрд. грн. / Н.В. Білоусова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=24435>.
4. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [minagro.gov.ua/system/files/Концепція.doc](http://www.minagro.gov.ua/system/files/Концепція.doc).